

Kara Unvanı ve Kara Hanlıların Menşei Üzerine

Saadettin GÖMEÇ*

Abstract

As it is known that constitute a significant portion of the Turkish Historical origins of Kara Hans people have said many things. The specialist of the subject to connect them to various Turkish clans. Still in the name "Black" the completely response has not been resolved.

Keywords: Black, Karahanid, Turkish Culture

About the Title of " Kara" and the Origin of Kara Hans

Özet

Malum olduğu üzere Türk Tarihinin önemli bir bölümünü teşkil eden Kara Hanlıların menşei hususunda çok şeyler söylenmiştir. Bu sahanın uzmanları onları değişik Türk boylarına bağlamakla beraber, halâ adlarındaki "Kara" sıfatının tam karşılığı çözülememiştir. Bizim bu yazıyı hazırlamamızdaki maksat hem Kara Hanlıların kökeni hakkındaki görüşleri toplamak, hem de onların adının manası konusunda birtakım yeni görüşler ileri sürmektir.

Anahtar Kelimeler: Kara, Kara Hanlı, Türk Kültürü

Bilindiği üzere Kara Hanlılar tabiri Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüş olan Türk-İslam sülalesine bir Avrupalı şarkiyatçının (V.V.Grigorev) 1874'te yazdığı makalesinde, kendi unvanlarındaki "kara" kelimesinden dolayı verdiği bir isimdir. Bu tabir o günden, zamanımıza kadar kullanılmaktadır.

Türk tarihinde Kara Hanlıların başta adları olmak üzere, hangi boydan çıktıkları, hakimiyet alanları, yöneticileri ve devlet teşkilatları halâ tartışma konularındandır. Buna binaen zaman zaman ilim adamları kendi düşüncelerini de dile getirirler. Biz de birtakım verilerden ilham alarak öyle yaptık.

Bunun yanısıra günümüzde "kara" kelimesinin anlamı hususunda değişik görüşler mevcuttur. Herşeyden önce eski Türkçede "kara" terimi bir renktir. Türk kültüründe "kara"nın manalarını şöyle bir sıralayacak olursak; bazan Türk masallarında eşit şekilde birbirinin karşısına konulmuş iki şahsiyet, "ak" ve "kara" diye adlandırılır. Ak Han, Kara Han gibi. Burada yeri gelmişken, belki de "Kara Han" adı üzerinde biraz durulmalıdır. Bilindiği gibi tarihimizde gerçek manada büyük, pekçok hakanın unvanı "kara"dır. Bir kere Oguz Kagan'ın babası, Uygur Türkçesi ile yazılmış olan Oguznâme'ye göre Ay Kagan iken, Batı Türklerinin rivayetlerinde Kara Han'dır. Mesela Kök Türk Kaganlığının kurucusu olan Bumın'ın herhalde büyük oğlu Kara Kagan (552-553) unvanını taşımakla beraber, devletin batısını teşkil eden ve On Okların idarecisi durumunda olan, İstemi'nin 576'da ölümünden sonra babasının vazifesini üstlenen oğlu Tardu'nun unvanı da Kara Çor'dur. Hatta 16. asırda bile Safevi hanedanlığının temel oymaklarından birisini teşkil eden Ustaclu beylerinden birinin adı da Kara Han'dır¹. Şimdiye kadar bu durum hiç göz

* Prof. Dr. Ankara üniversitesi DTCF Tarih Bölümü - Ankara

¹ S.Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara 2009, s.128-129.

önünde bulundurulmadığından Kara Kagan (Kara Han) unvanlı Türk beylerine hiç aldirış edilmemiştir. Konunun araştırıcılarına yol göstermesi açısından, bu hükümdar unvanı üzerine de eğilmek lazım. Yani, eski Türkler (Kara Hanlılardan çok önceleri) idarecilerine durup-dururken “Kara” unvanını vermemişlerdir.

Türk kültüründe yönlerin sıralamasına göre; doğu=gök veya yeşil (hayvanı ejderha), batı=ak (hayvanı bars veya tonga), güney=kızıl (hayvanı saksagan), kuzey=karadır (hayvanı yılan). İlim adamları, kosmografik manada “yağız yer” karanın (halkın), “yaşıl kök” ise tahtın (yani tör) işaretiydi, demektedir. Buna bağlı olarak, Kök Türkçe yazılı kitabelerden çıkan kesin bir netice vardır ki, “kara” tek başına halkı gösterir. Türkçede kara sıfatı aslında aşağı bir dereceyi değil, bilakis büyük, kudretli ve asil manalarını ifade eder. Eski Türk yazıtlarında, “gücün kaynağının halkın kendisi” olduğu bizzat üzerine basa basa vurgulanmaktadır. Ayrıca “kara”nın manaları arasında “kuvveti” ve “eskiliği” de saymakta fayda vardır². Ancak bizim için yeni olan, özellikle Kara Hanlı adı açısından bu isim, Türk devlet teşkilatına göre, kuzeyi gösterir ve eski Türklerdeki “kara” unvanlı beylerin büyük, asil, yüce kişiler olmalarıdır.

Bu sülale için ilmi eserlerde kullanılan diğer bir karakteristik ad ise, *İllig Hanlar* (İlli=devletli) deyimidir. Bazı eserlerde, bu kelime bize göre yanlış olarak “ilig” şeklinde yazılmaktadır. Fakat kelimenin doğrusu illig olmalıdır. Ayrıca İslam kaynaklarında Kara Hanlılar için “El-Hakaniye, El-Haniye, Al-Afrasiyab” gibi isimler de kullanılır. Bunların hepsi “han sahibi, mülk sahibi” olma ile alâkalı terimlerdir. Kara Hanlı beylerinin unvanlarında “Tabgaç” veya “Tamgaç” sanı da görülür ki, bu da “kuvvetli” ve “büyük” demek olup; Çin’in kuzeyinde M. sonra 4. asırda bir hanedanlık kuran ve Çince vesikalarda T’o-pa Wei sülalesi diye de anılan sülaleden beridir rastlanır³. Kara Hanlılar tarihiyle uğraşan en yetkili alimler onları Kök Türk hükümdar ailesi olan Börülülere (Aşınalar) bağlamaktadırlar. Meseleye bu açıdan baktığımızda Türk Devletini yöneten hükümdar ailesi, Hunlardan beridir hep aynı sülaleden gelmektedir.

Yine Kara Hanlı Türk sülalesinin idarecilerinin unvanlarında rastladığımız “arslan” ve “bugra” adlarını da umumiyetle Batı Türkleri, yani Batı Tölösleri veya diğer deyimle Ogur Türkleri kullanmışlardır.

Kara Hanlıların menşei ile alâkalı çeşitli faraziyeler vardır. Bunların arasında Uygur, Oguz-Türkmen, Yagma, Karluk-Yagma, Çigil ve Börülü iddialarını sayabiliriz. Bunlar bir yana Kara Hanlılar tıpkı diğer çağdaş Türk sülaleleri gibi kendilerini Afrasyab ya da başka bir deyişle Alp Er Tonga’ya bağlarlar.

Kara Hanlıların hakim olduğu Türkistan sahası M.önceki çağlarda Türkleşmiştir. Özellikle Börü Tonga (Mo-tun) Yabgu döneminde Türk hakimiyeti tamamen yerleşikten sonra, Börü Tonga’nın çocuklarının ardından bu coğrafyada üstünlük yavaş yavaş Çin’in

² S.Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006, s.47.

³ S.Gömeç, “Kara Hanlı Adı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Kök Araştırmalar**, 2/2, Ankara 2001, s.141.

eline geçer. Ancak Çinliler bu çevrenin asli halkı olmadığından dolayı bir müddet sonra Türkistan'a Hunların devamı durumunda bulunan Türk sülaleleri hakimdir. Özellikle bunların içinde Ak Hunların mühim bir yeri var. 6. asrın ikinci yarısında İpek Yolunu kontrol amacıyla çıkan Ak Hun-Sasani-Kök Türk mücadelelerinin arkasından, Türkistan sahası Kök Türklerin eline geçti⁴. Börülü ailesi burayı zaman zaman merkezden, bazan da yerel idarecileri kullanarak idare ettiler.

Bilindiği üzere, Arap orduları 634 senesinde Bizans imparatorluğunun gücünü Arap Yarımadasının kuzeyinde kırdıktan sonra, Kadisiye (635) ve Nihavend (641) savaşlarıyla da İran'ı yenip, doğuya doğru ilerlemeye başlamışlardı. Doğu da ise onları yeni bir dinamik kuvvet olarak, Türkler bekliyordu. İşte buna binaen 708/709'larda, Arap orduları kumandanı Kuteybe'nin Türkistan'daki Temir Kapı bölgesine, yani bugünkü Özbekistan'ın güneyi ile Afganistan'ın kuzeyine geldiği söylenmektedir. Irak umumi valisi Haccac b. Yusuf'a bağlı olarak Horasan'a idareci atanan Kuteybe, Merv'e yöneldiğinde bazı ayaklanmalar patlak verdi. Bunları yatıştırmak amacıyla Belh'e yürümüş, şehri tahrip ettikten sonra yönetimi kardeşine bırakmıştı. Bu arada Toharistan havalisinin Türk hakimi Tirek Tarkan ve diğerleriyle anlaşmıştı (709). Arkasından Maverünnehir'in fethine girişti. Ancak Baykent'teki adamlarının şehirden kovulması sebebiyle, burada korkunç bir katliam yaptı. Ahalinin bütün erkeklerinin öldürülmesi üzerine, çevrede Araplara karşı birlik duyguları arttı. Yine de Kuteybe, Buhara ve Semerkant'ı aldı⁵. Onun icraatından rahatsız olan Tirek Tarkan gibi bazı beylerin muhalefete geçmeleri yüzünden, Araplarla ipler koptu.

710 yılının sonuna doğru Kök Türklerin bir Türkistan seferi vardır. Böyle bir yürüyüşe karar verilmesinin başta gelen sebebi, bu sırada Sogdları yenen ve burada düzeni bozan Arap komutan Kuteybe yüzündendir. Çünkü Kuteybe Arap ordularının genel valisinden bölgeye akın etmesi hususunda emir almıştı ve bu da bir takım karışıklıklara yol açmıştı. Orkun Yazıtlarında Kök Türklerin bu topraklara asker göndermesi hususunda; "Sogd halkını yeniden düzenlemek için Yinçü Ögüz geçilerek, Temir Kapı'ya kadar bir ordu yollandı", denmektedir⁶. Neticede, Kuteybe 714'te merkezini Taşkent bölgesine taşıdığında, efendisi Haccac'ın da ölümüyle talihi değişti. Zaten askerleri de artık pek savaşmaya yanaşmıyorlardı. Dolayısıyla adamlarının bir bölümünü serbest bıraktıktan sonra, Halifeliğin merkezinden gelecek emirleri bekledi. Ancak Halife Velid'in de vefatıyla tamamen desteksiz kaldı. Taht kavgalarına karıştı ve buna bağlı olarak, isyan eden adamları tarafından 715 tarihinde öldürüldü⁷.

⁴ S.Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, 3. baskı, Ankara 2009, s.45-53.

⁵ Gömeç, **a.g.e.**, s.130-131.

⁶ Bakınız, **Köl Tigin Yazıtı**, Doğu Tarafı, 39. satır: *Sogdak bodun iteyin tiyin, Yinçü Ögüzig keçe, Temir Kapıgka tegi süledimiz.*

⁷ K.V.Zettersen-İ.Kafesoğlu, "Kuteybe", **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, 2. baskı, İstanbul 1988, s.1051; E.Pamukçu, **Bağdat'ta İlk Türkler**, Ankara 1994, s.10-11.

Önce Hun, sonra Kök Türk hakimiyetindeki bu bölgede çok eski devirlerden beridir Batı Tölösleri dediğimiz Türgiş, Tarduş, Karluk vs. Türk boyları yaşıyorlardı. Maalesef Uygurların 748 tarihinde tamamen Ötüken'in merkezindeki Börülü yönetimine son vermeleri, Türkistan da yeni bir otorite boşluğunu doğurdu. Çünkü Kök Türkler bu coğrafyayı şöyle veya böyle nerdeyse iktidarlarının sonuna kadar kontrol altında tutmuşlardı.

Bununla birlikte 840 tarihlerinde Ötüken Uygur Kaganlığının Kırgız Türkleri tarafından yıkılmasından sonra kaganlığa bağlı boylar bağımsız hareket etmeye başlamışlar ve bu sırada Karluk yabgusu da kendisini bozkırların yeni hakimi olarak açıklamıştı. Uygurların yıkılışının ardından Karluk ve Türkistan sahasına doğru büyük bir Türk göçü vukua geldi ve bu arada da yeni kaynaşmalar ortaya çıktı. Esasında Karluklar, Uygur Devletinin tesisi sırasında haksızlığa uğradıklarını düşünüyorlardı. Buna bağlı olarak da uzun süre Uygur Yaglakar ailesi ile kavga yaptılar. Ama Uygur kaganlarından Moyun Çor'un (749-759) saltanatı sırasında bütün ümitlerini yitiren Karluk Türkleri artık kendilerine Tanrı Dağları havalisinde yurt tutmakla meşgul oldular⁸. Buna binaen Uygur Kaganlığının çöküşüyle onlara yeniden gün doğdu ve Türkistan ile Tanrı Dağları civarlarında yeni siyasi oluşumlara gittiler. İşte bundan dolayı bölgede ortaya çıkan Kara Hanlı sülalesinin kurucuları diye Karluklar gösterilmektedirler.

Bir başka iddiaya göre de, bu hanedanlığı herhalde Uygur federasyonuna bağlı Yagma Türkleri tesis etmişlerdir. Ancak burada şu hususu da belirtmekte fayda var: 8. yüzyılın Türgiş beylerinin unvanları ve adları iyice incelenecek olursa, onların da "kara" unvanını kullandıkları gözden kaçmayacaktır. Bu sıralarda On Oklar devletin merkezine karşı bitmez-tükenmez mücadelelerini sürdürüyorlardı. Türgiş beyi Su-lu (belki Çor veya Çöl), tahta çıktıktan sonra kabilesiyle beraber bazı başarılar kazandı. Onlar doğuya doğru yürümek isteyen Arap ordularını da engelliyorlardı. Bu yüzden İslamiyetin kabul edilmesi için Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik'den Türgiş beyi Çor Yabgu'ya bir elçi gönderildi. Gelen heyet ona Müslüman olması için bir teklif yaptıysa da, müspet veya menfi hiçbir cevap vermedi. Sadece, askerlerini göstererek; bunların içinde ne bir çiftçi ne de doğru dürüst sanatkâr bulunuyor. Sizin Müslümanlığınızı seçersek, nasıl geçineceğiz, diyordu⁹. Hatta bu mücadeleler esnasında adı anılan Türgiş beyinin yanında Kara Bugra isminde bir komutanın yer aldığı, onun da İslam tarihlerinde sıkça rastladığımız ve ölüm tarihi 841'lere denk gelen Afşın Beg'in büyük cediti olduğu yolundaki görüşlerle beraber, Afşın'ın dedesinin unvanının da "Kara Han" şeklinde geçtiğine dair atıflar söz konusudur. Bu kişi de 794 yılında Abbasilerin Horasan valisiyle birkaç kez çarpışmıştır¹⁰. Bizce bu husus Kara Hanlı adı ve tarihi açısından üzerinde durulması gereken bir meseledir.

Batıdaki Tölös aşiretlerinden olan Türgişler, On Okların Tuğlu (Tulu/ Törü) boyuna mensupturlar. Beş çor tarafından idare edilen Tuğluların urugları; Çumukun,

⁸ S.Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi**, 3. baskı, Ankara 2009, s.52-69

⁹ Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.172-173.

¹⁰ Pamukçu, **a.g.e.**, s.101-102; Gömeç, **Uygur Türkleri...**, s.46.

Ulugkut, Şeşçor, Türgiş, Süngüz'dür. Bunlar Çu vadisinin doğusunda, Altay ve Cungarya'yı içine alan bölgelerde yaşıyorlardı. Bulunan arkeolojik eserler, Türgiş yerleşimlerinin Argu-Talas ve İli çevrelerinde olduğunu gösteriyor. Kök Türkçe yazıtlardan da yine ağırlıklı merkezlerinin buralarda yer aldığı, Balkaş Gölü ile Tanrı Dağları arasında yayıldıkları anlaşılır¹¹.

Sonuç olarak; bize göre, Kara Hanlı sülalesinin Türgişlerle de bir irtibatı bulunabilir. Kara Hanlılar üzerine yapılacak çalışmalarda bu konu üzerinde de durmakta fayda vardır. Çünkü Kök Türk Kaganlığının sükutundan sonra eski Türgiş kabileleri Tanrı Dağları-Türkistan coğrafyasında başı boş dolaşıyorlardı. Bu muazzam gücün mutlaka kendisi bir idare etrafında toplanmış olmalıdır.

KAYNAKÇA

- GÖMEÇ, S., “Kara Hanlı Adı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Kök Araştırmalar**, 2/2, Ankara 2001
- GÖMEÇ, S., **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Ankara 2006
- GÖMEÇ, S., **Türk Destanlarına Giriş**, Ankara 2009
- GÖMEÇ, S., **Uygur Türkleri Tarihi**, 3. baskı, Ankara 2009
- GÖMEÇ, S., **Kök Türk Tarihi**, 3. baskı, Ankara 2009
- PAMUKÇU, E., **Bağdat'ta İlk Türkler**, Ankara 1994
- ZETTERSEN, K.V.-Kafesoğlu, İ., “Kuteybe”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 6, 2. baskı, İstanbul 1988

¹¹ Gömeç, a.g.e., s.46-47; Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, s.125.